

Triangulacja w badaniach procesu dydaktyczno-wychowawczego

Motto: „...najważniejszym wkładem twórców pedagogicznej wiedzy o edukacji w społeczny dyskurs o edukacji z innymi podmiotami są raporty z badań empirycznych oraz teksty, których autorzy przy użyciu różnych teorii i kategorii pojęciowych próbują opisać, wyjaśnić i zinterpretować aktualną praktykę edukacyjną”

(Teresa Hejnicka-Bezwińska: Gotowość nauczycieli do funkcjonowania w standardach podmiotowych. W: „Gorące” problemy edukacji w Polsce. Ekspertyzy i opinie pod redakcją Tadeusza Lewowickiego. Warszawa 2007, Komitet Nauk Pedagogicznych PAN, Wyższa Szkoła Pedagogiczna ZNP, s. 277).

1. Proces dydaktyczno-wychowawczy

Proces kształcenia i proces wychowania realizowane są przede wszystkim w szkołach wszystkich szczebli, ze względu na to, że tu kształcenie ściśle się wiąże z wychowaniem, zwykle się te procesy ujmować łącznie określając je mianem „proces dydaktyczno-wychowawczy”. Kształcenie obejmuje zarówno nauczanie — uczenie się, związane z opanowywaniem przez uczniów wiadomości i umiejętności, jak i ten rodzaj wychowania, który określa się mianem wychowania intelektualnego, i służy głównie rozwijaniu zdolności poznawczych, zainteresowań poznawczych i postaw poznawczych uczniów. Wychowanie, oprócz włączanego w skład kształcenia wychowania intelektualnego, związanego ze sferą umysłową dzieci, młodzieży i dorosłych, odnosi się przede wszystkim do ich sfery moralnej (wychowanie moralne, wychowanie społeczno-moralne), sfery estetycznej (wychowanie estetyczne) i sfery zdrowotnej (wychowanie zdrowotne). Proces dydaktyczno-wychowawczy może również obejmować samodzielną aktywność uczniów i wychowanków, którą jest samokształcenie i samowychowanie, wchodzące w skład tego składnika dziedziny poznania pedagogicznego, którym jest samokształtowanie człowieka w ciągu całego życia.

W skład procesu dydaktyczno-wychowawczego wchodzi:

- cele ogólne i szczegółowe formułowane na podstawie przyjętej aksjologii dydaktycznej i wychowawczej,
- treści obejmujące systemy wiedzy mające walory poznawcze, wychowawcze i praktyczne,
- metody działań dydaktyczno-wychowawczych,
- formy organizacyjne procesu, przede wszystkim lekcje, nauka domowa (nauka własna uczniów), wycieczki, zajęcia pozalekcyjne,
- formy organizacyjne pracy uczniów (wychowanków), głównie formy pracy zbiorowej (frontalnej), pracy grupowej jednolitej lub zróżnicowanej (w grupach homogenicznych i w grupach heterogenicznych), pracy indywidualnej jednolitej lub zróżnicowanej,
- środki dydaktyczne i wychowawcze,
- kontrola i ocena efektów działalności dydaktyczno-wychowawczej.

Realizacji procesu dydaktyczno-wychowawczego służy respektowanie zasad kształcenia i zasad wychowania oraz uwzględnianie czynników efektywności, związanych z cechami uczniów (wychowanków), z cechami nauczycieli (wychowawców), z cechami środowiska rodzinnego uczniów, z cechami środowiska lokalnego, z cechami środowiska szkolnego, z oddziaływaniem środków masowej komunikacji ze szczególnym uwzględnieniem mediów elektronicznych.

Proces dydaktyczno-wychowawczy może być realizowany według różnych modeli.

2. Modele procesu dydaktyczno-wychowawczego

Analiza procesu dydaktyczno-wychowawczego zarówno od strony założeń teoretycznych przyjętego systemu wartości pedagogicznych, wartości edukacyjnych, jak i od strony praktyki szkolnej wyznaczanej przez politykę oświatową oraz kompetencje pedagogiczne – merytoryczne i metodyczne – oraz postawy nauczycieli i przyjmowane przez nich orientacje praktyczne, daje podstawy do tego, by wyróżnić trzy modele tego procesu. Owe modele są zarówno konstruktami użytecznymi do analizy bieżącej praktyki szkolnej, jak i konstruktami wyznaczającymi możliwości organizowania pracy dydaktyczno-wychowawczej w szkole. Oto wymienione modele.

a) *Model prakseologiczny, technologiczny.* Podstawową wartością przyjmowaną przy stosowaniu tego modelu jest efektywność pracy dydaktyczno-wychowawczej jako miara poziomu realizacji celów tej pracy: celów pracy szkoły, celów kształcenia i wychowania w zakresie poszczególnych przedmiotów, celów działań tematycznych w obrębie przedmiotów, celów jednostek metodycznych i pojedynczych lekcji – celów ogólnych i celów operacyjnych. Aby efektywność była możliwie najwyższa dobiera się do tego zestroje treści, metod, form, środków działalności dydaktyczno-wychowawczej, poddaje się proces dydaktyczno-wychowawczy kontroli i ocenie bieżącej oraz kontroli i ocenie okresowej i końcowej, ta ostatnia przybiera postać egzaminów zewnętrznych decydujących o karierze szkolnej uczniów. Realizacja takiego modelu jest użyteczna w sytuacji wspomnianych egzaminów zewnętrznych oraz w związku z rankingami szkół różnych szczebli, a także w związku z międzynarodowymi badaniami porównawczymi wyników kształcenia. Dążenie do wysokiej efek-

tywności w skali szkół, klas a także pojedynczych uczniów może przynosić dobre owoce na rynku konkurencyjności oświatowej w wymiarze krajowym i wymiarze międzynarodowym, jednak w tym działaniu na drugi plan schodzą indywidualności uczniów, ich osobisty wzrost i rozwój, ich specyficzne cechy i możliwości.

b) *Model humanistyczny*. Główną wartością przyjmowaną w toku stosowania tego modelu jest indywidualność uczniów, ich indywidualne możliwości, talenty, zainteresowania ale i ograniczenia, defekty. Proces dydaktyczno-wychowawczy koncentrowany jest na jednostkach uczniów-wychowanków i służyć ma ich rozwojowi na miarę posiadanych przez nich możliwości. Temu celowi służy przede wszystkim indywidualizacja oddziaływań dydaktyczno-wychowawczych, a więc dostosowywanie treści, metod, form, środków, tempa pracy, wymagań do możliwości dzieci, młodzieży i dorosłych. Temu celowi służą dialog dydaktyczny, dialog wychowawczy, empatia ze strony nauczycieli-wychowawców, jakościowe sposoby kontroli postępów i zmian, bycie „na równi” nauczycieli-wychowawców z uczniami-wychowankami. Dzięki temu proces dydaktyczno-wychowawczy nabiera humanistycznego charakteru tym bardziej, że docenia się tu aktywność indywidualną, twórcze podejście do obowiązków ze strony uczniów-wychowanków i ze strony nauczycieli-wychowawców. Stosowanie modelu humanistycznego ma więc duże zalety, z punktu widzenia rozwoju indywidualności uczniów-wychowanków, ale ta praca indywidualizująca jest czasochłonna, co może wpływać na obniżanie efektów szkolnych szacowanych według mierników zewnętrznych, jednolitych dla wszystkich szkół tego samego szczebla. Nauczyciele-wychowawcy stają więc przed dylematem, czy poświęcać czas na indywidualizowanie, czy raczej jednakowo traktować wszystkich uczniów, starając się przybliżyć im sukces w testach i egzaminach zewnętrznie ujednoliconych.

c) *Model komplementarny*. Wyżej wskazałem mocne i słabe strony modelu prakseologicznego i modelu humanistycznego. Jeżeli się chce wykorzystać mocne strony obu modeli i zminimalizować ich słabe strony, użyteczne staje się wówczas stosowanie modelu komplementarnego, wiążącego model prakseologiczny z humanistycznym. Nauczyciele starają się więc nie zaniedbywać ani efektywności pracy dydaktyczno-wychowawczej wyznaczonej przez wymagania zewnętrzne, ani indywidualizowania oddziaływań dydaktyczno-wychowawczych. To zadanie trudne, ale możliwe do wykonania przez nauczycieli-wychowawców posiadających wysokie kompetencje pedagogiczne, silną motywację do pracy z uczniami-wychowankami, umiejętności działań twórczych.

Wyżej scharakteryzowane modele stwarzają różnorodne możliwości realizowania procesu dydaktyczno-wychowawczego, badaniom naukowym tego procesu mogą (powinny) towarzyszyć rozliczne możliwości. Postulatowi temu odpowiada triangulacja badań.

3. Triangulacja w badaniach procesu dydaktyczno-wychowawczego

Triangulacja badań umożliwia bogatsze, pełniejsze, wielostronne poznanie obiektu poznania, gdyż związana jest z ujmowaniem go z różnych punktów widzenia, z różnych perspektyw, w różnorodny sposób. Triangulacja w badaniach procesu dydaktyczno-wychowawczego może przyczynić się do wzbogacania wiedzy teoretycznej na jego temat oraz do wzbogacania danych użytecznych do działań praktycznych. Służą temu poniższe szczegółowe rodzaje triangulacji:

a) *Triangulacja podejść badawczych*. Wiąże się ze stosowaniem badań empirycznych ilościowych oraz badań empirycznych jakościowych. Część przedmiotów poznania w procesie dydaktyczno-wychowawczym poddaje się podejściu ilościowemu – liczeniu i mierzeniu, stwarza możliwości opisu i wyjaśniania, zaś część przedmiotów poznania poddaje się podejściu jakościowemu, związanemu z rozumieniem i interpretacją, a to można zyskać nie na drodze liczenia i mierzenia, lecz empatii, dialogu. Oba rodzaje przedmiotów i te o charakterze ilościowym, np. osiągnięcia szkolne uczniów, i te o charakterze jakościowym, np. świat przeżyć emocjonalnych uczniów mają znaczenie dla pracy dydaktyczno-wychowawczej, warto więc je poznawać zyskując pełniejszy obraz rzeczywistości. Może to być realizowane w formie empirycznych badań ilościowo-jakościowych.

b) *Triangulacja badaczy*. Rozwiązanie tego samego problemu przez dwóch lub więcej niezależnych badaczy daje możliwości porównywania i weryfikacji wyników, co prowadzić może do uzyskiwania wiedzy pewniejszej lub, w sytuacji rozbieżności wyników, do podjęcia nowych badań, które mają przybliżyć badaczy do prawdy. Szczególnie użyteczne może to być w toku badań jakościowych, rozpoznawania, rozumienia, interpretowania stanów wewnętrznych, sytuacji egzystencjalnej pojedynczych uczniów i pojedynczych nauczycieli.

c) *Triangulacja źródeł danych*. Badacz stara się uzyskać możliwie pełną wiedzę o poznawanym przedmiocie wykorzystując dwa rodzaje źródeł, a w ich obrębie kilka składników:

– źródła osobowe, w sytuacji badań procesu dydaktyczno-wychowawczego osobowymi źródłami danych mogą być nauczyciele, uczniowie, rodzice uczniów,

– źródła materialne, np. wypowiedzi ustne, wypowiedzi pisemne, obrazy, filmy.

d) *Triangulacja metod*. Zastosowanie w badaniach procesu dydaktyczno-wychowawczego dwóch lub więcej metod stwarza większe szanse pełniejszego poznania, eliminowania błędów poznawczych, niż stosowanie tylko jednej metody. Badacz pedagogiczny ma możliwości stosowania metod badań ilościowych, przede wszystkim obserwacji, wywiadu kwestionariuszowego, ankiety, skalowania, testu, socjometrii, ilościowej analizy dokumentów, ma też możliwości stosowania metod badań jakościowych, głównie obserwacji uczestniczącej, wywiadu swobodnego (narracyjnego), jakościowej analizy treści, metody biograficznej, studium przypadku.

e) *Triangulacja rodzajów badań*. Badacz procesu dydaktyczno-wychowawczego stara się zastosować więcej niż jeden rodzaj badań, w celu uzyskania pełniejszej wiedzy użytecznej teoretycznie i metodycznie. Zwykle nie ogranicza się do badań opisowych i badań diagnostycznych, chociaż te są podstawą i punktem wyjścia dla innych rodzajów badań, lecz stara się stosować badania wyjaśniające, badania historyczne, badania porównawcze. Wymieniane rodzaje stosowane w praktyce nie zakłócają toku pracy dydaktyczno-wychowawczej, ale badacz może prowadzić także cenne poznawczo badania eksperymentalne, polegające na stymulacji eksperymentalnej, intencjonalnym wprowadzaniu nowego czynnika (nowych czynników) do procesu dydaktyczno-wychowawczego i obserwowaniu zmian powstałych pod jego (ich) wpływem, co służy odkrywaniu prawidłowości deterministycznych, mających wartość dla teoretycznej wiedzy pedagogicznej i dla działalności praktycznej, metodycznej.

f) *Triangulacja teorii*. Użyteczne do diagnozowania, wyjaśniania, rozumienia i interpretowania faktów i zjawisk związanych z procesem dydaktyczno-wychowawczym oraz funkcjonowaniem jego podmiotów, głównie nauczycieli i uczniów, jest nie ograniczanie się tylko do jednej podstawy teoretycznej, np. przyjmowanej teorii kształcenia, teorii wychowania, lecz wykorzystywanie kilku podstaw teoretycznych, w szczególności wykorzystywanie koncepcji teoretycznych z nauk psychologicznych, z nauk socjologicznych. Daje to możliwości głębszego, wszechstronniejszego poznawania oraz budowania fundamentów działalności praktycznej.

g) *Triangulacja ujęć interdyscyplinarnych*. Przedmiotem poznania w naukach pedagogicznych oraz innych naukach humanistycznych, przede wszystkim naukach filozoficznych, naukach psychologicznych oraz innych naukach społecznych, głównie naukach socjologicznych jest człowiek, jego rozwój, jego stawanie się, jego funkcjonowanie indywidualne i społeczne, człowiek jako byt przyrodniczy, duchowy, kulturowy, społeczny. Rodzi to możliwości i potrzeby prowadzenia interdyscyplinarnych badań procesu dydaktyczno-wychowawczego, badań prowadzonych przez pedagogów i psychologów, pedagogów i filozofów, pedagogów i socjologów, pedagogów oraz psychologów, filozofów i socjologów. Owe badania mogą przyczynić się do stworzenia systemu wiedzy, będącego czymś więcej niż sumą dokonań uzyskanych przez pojedynczych badaczy z różnych dyscyplin.

Wymienione wyżej rodzaje triangulacji badań procesu dydaktyczno-wychowawczego mogą być wiązane z sobą, np. można wiązać triangulację podejść badawczych, źródeł danych i metod lub triangulację teorii i ujęć interdyscyplinarnych. Wykorzystywanie takich możliwości dawać może w przyszłości efekty służące rozwojowi pedagogiki i praktyki szkolnej, stwarzać może szanse opracowania raportów z badań oraz tekstów opisujących, wyjaśniających i interpretujących aktualną praktykę edukacyjną, na co zwróciła uwagę, w przytoczonym na wstępie zdaniu motta, Teresa Hejnicka-Bezwińska.